

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ“

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на ОНС “Доктор” по професионално направление 2.2. История и археология, докторска програма “История на България” – Съвременна българска история,

на тема:

Българо-Югославските Отношения (1953 – края на 60-те години)

Докторант:

Дзуо Сяо

Научен ръководител:

Проф. д-р Евгения Калинова

София

2025 г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедра „История на България“ към Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент“, проведено на 10 септември.

Текстът се състои от увод, изложение в две глави, заключение, библиография и приложения в общ обем от 245 страници.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Цели и задачи

Балканският полуостров отдавна заема стратегическо геополитическо място — той е кръстопът между Изтока и Запада и превръща се в ключова граница между двата блока по време на Студената война. Народна република България се утвърждава като лоялен съюзник на Съветския съюз, особено след установяването на правителството на Отечествения фронт през септември 1944 г. и стъпалото на съветския контрол през сталинисткия период (1948–1953 г.). Първоначално Федеративна народна република Югославия също поддържа близки връзки с СССР и другите социалистически държави в Източна Европа. След скъсването между Тито и Сталин през 1948 г., Югославия поема независим път и до края на 1950-те се превръща във водеща сила в Движението на необвързаните страни.

Тази дисертация изследва развитието на българо-югославските отношения в периода 1953 до края на 1960-те години, с акцент върху взаимодействието между политическите, икономическите и културните измерения. Въз основа на българска и сръбска историография и недоизследвани архивни източници, изследването преосмисля доминиращата наративна фокусировка върху политическите и идеологически напрежения, като включва и икономическото сътрудничество, и културния обмен като интегрални аспекти на двустранните отношения, както и изяснява процеса на публичната артикулация по Македонския въпрос.

Първата част проследява развитието на политическите отношения — от възстановяване на контактите в средата на 1950-те до подновени напрежения в края на 1960-те. Специално внимание се обръща на влиянието на съветско-югославската динамика и еволюцията на българската позиция по македонския въпрос, като ключови събития като Пленума от март 1963 г. и официалното решение през 1967 г. да се промотира новата позиция на България.

Чрез анализ на документи от Централните държавни архиви, дисертацията възстановява динамиката на икономическите и културните отношения. Описват се двустранните търговски модели, институционални рамки и икономически споразумения, както и препятствията, породени от различията в икономическите системи и натиска на Студената война. Разделът, посветен на културните отношения, разглежда еволюцията на културната политика на България, отговорните институции и идеологическите ограничения — включително македонската тема — които оформят културния обмен.

Накрая, дисертацията оценява Българо-югославските отношения като пример за дипломатията на малка държава по време на Студената война. Анализира се как България е балансирала между идеологическата лоялност, националните интереси и прагматичните нужди, както и взаимодействието между трите измерения, политическо, икономическо и културно, разкривайки ограничения и възможности в контекста на глобалната политическа сцена.

2. Значимост на темата

Изследването на българо-югославските отношения по време на Студената война предлага прозрения за това как малки държави са навигирали идеологически съюзи, национални интереси и международни ограничения в двуполусен свят. Въпреки че политическите аспекти на тези отношения — особено македонският въпрос — са предмет на обширен академичен интерес, съществуващите изследвания в значителна степен пренебрегват икономическите и културните измерения, особено през 1950- и 1960-те години. Тази дисертация се стреми да запълни тази празнина чрез цялостен анализ, който интегрира всички три измерения в единна рамка.

Значимостта на темата се крие в потенциала ѝ да задълбочи разбирането ни за дипломатическите механизми вътре в социалистическия блок и за международните отношения през Студената война. Въпреки географската и културната си близост, взаимодействия между България и Югославия отразяват сложността на дипломатията между сателитна държава, зависима от СССР, и

необвързана социалистическа държава. Дисертацията подчертава, че българската външна политика е формирана не само от идеологическите ангажименти към Съветския съюз, но и от усилията за защита на националните интереси, особено по македонския въпрос и икономическите отношения с Югославия.

Освен това изследването се опира на архивни материали — документи от Министерството на външната търговия, Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина, както и от Министерството на външните работи. Тези източници предоставят ценни прозрения за вътрешните механизми на външната икономическа и културна политика на България. Чрез анализа на асиметричното, но взаимозависимо развитие на политическите, икономическите и културните отношения, дисертацията предлага нова перспектива към поведението на малки държави в международната политика през Студената война.

3. Историография и използвани източници

След края на Студената война българската академична общност създаде значителни изследвания върху българо-югославските политически отношения, с фокус върху непосредствената следвоенна епоха (1944–1948). Този ключов период предизвиква сериозен научен интерес и генерира няколко монографии и множество статии, които разглеждат българската ориентация спрямо съветския блок и влошаването на отношенията след Тито–сталинския разрыв.¹ Периодът

¹ Такива монографии включват: Даскалов, Г. Българо-югославски политически отношения 1944-1945. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1989; Петков, Д. Българо-югославските политически отношения (февруари 1947 - октомври 1956 г.). София: Ciela, 2022. Such papers include: Германов, С. Пограничните събори в българо-югославските отношения 1944-1989 г. – Македонски преглед, 2015, 2, с. 25-52; Калинова, Е. Балканската политика на България – предизвикателствата от запад и от юг (1944-1989 г.). – В: Изследвания по история на социализма в България. София, 2010, с. 712-728; Петков, Д. Въпросът за сключването на българо-югославския договор за приятелство, сътрудничество и взаимна помощ през 1947 г. – История, 2007, 5-6, с. 37-56; Kalinova, E. Bulgarian-Yugoslav Relations and the Macedonian Question (September 1944 - end of 1960's). – In: Bulgaria and Macedonia. History and Politics. Part Two - A New Direction. Institute for Historical Studies-BAS, Macedonian Research Institute, Tangra Publishing House. Sofia, 2024, p. 321-356.

Освен това, има статии и монографии, посветени специално на опита за българо-югославска федерация (1944–1948): Лалков, М. От надежда към разочарование. Идеята за федерацията в балканския Югоизток (1944-1948), София: ИК „Век 22“, 1993; Лалков, М. От федеративния замисъл до разрыва между Москва и София с Белград през 1948 г. - Военноисторически сборник,

на десталинизация от средата на 1950-те също е добре проучен, особено в контекста на постепенната нормализация между София и Белград. ²Отношенията през 1960-те и началото на 1970-те също са обект на проучвания, особено промяната на политиката през 1963 г., която често се разглежда като ключов момент в българската позиция по македонския въпрос. ³Въпреки това

1993, 6, с. 84-107; Тошкова, В. Великите победители и провалът на проектите за южнославянска федерация след Втората световна война. – Историческо бъдеще, 2000, 1-2, с. 3-55.

В допълнение, изследвания, съсредоточени основно върху македонския въпрос, също обхващат темата за българо-югославските отношения след Втората световна война. Такива монографии включват: Германов, С. Македонският въпрос 1944-1989. София: Македонски научен институт, 2012; Мичев, Д. Македонският въпрос и българо-югославските отношения 9 септември 1944-1949. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1994. Такива статии включват: Петков, Д. Начало на българо-югославското противоборство по македонския въпрос след Втората световна война (април – юли 1948 г.). – Минало, 2008, 1, с. 52-77; Йорданов, К. Българо-югославските отношения и македонският въпрос (1944-1956 г.). – История, 2007, 2-3, с. 86-94; Кайчев, Н. Българите във Вардарска Македония в двустранните отношения на България с Югославия и Република Македония (1944-2012). – Македонски преглед, 2013, 3, с. 63-82; Кайчев, Н. „Гоцевият ден и Илинден у нас са популярни“: македонските бежански дружества в България и държавната политика по македонския въпрос (1944-1989). – В: Преломни времена..., с. 485-512. Освен това, Държавна агенция „Архиви“ от 2004 г. насам е публикувала поредица от сборници с документи, които основно се фокусират върху македонския въпрос и също така съдържат документи за българо-югославските политически отношения. Виж: Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1933-1952). Документален сборник. София: Държавна агенция „Архиви“, 2004; Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1950-1967). Документален сборник. София: Държавна агенция „Архиви“, 2009; Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1968-1989) Част I, Част II. Документален сборник. София: Държавна агенция „Архиви“, 2012.

Публикациите преди 1989 г. не са включени тук. В увода към документалния сборник, Веселин Ангелов представя подробен преглед на литературата по македонския въпрос в академичните среди на България, Югославия и Република Македония през комунистическия и посткомунистическия период, виж: Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944-1952). Документален сборник... с. 5-6.

² Освен изброените по-горе монографии и статии, изследванията върху българо-югославските отношения в периода на десталинизма включват: Калинова, Е. Конфликтът Тито-Сталин, македонският въпрос и българо-югославските отношения (1948 – края на 50-те години на ХХ век). – В: Кюстендилски четения 2022. Сборник в памет на проф. д-р Тодор Попнеделев. УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2023, с. 251-267; Огнянов, Л. Балканската политика на България (1948-1962) – В: Трети международен конгрес по българистика, 23-26 май 2013 г.: Секция „История и археология“: Подсекция „Съвременна българска история“. София, 2014, с. 45-77; Петков, Д. Другата страна на българо-югославските конфликтни отношения (юли 1948-март 1953). – Исторически преглед, 2009, 3-4, с. 146-171; Стамова, М. Враждебност или добронамереност в българо-югославските отношения (юни 1948-януари 1963 г.). – История, 1999, 1, с. 19-30.

³ Публикуваните статии включват: Ангелов, В. За ролята и мястото на мартенския пленум на ЦК на БКП от 1963 г. за формиране и провеждане на българската политика по македонския въпрос. – Минало, 2001, 1, с. 76-91; Иванов, К. Политическата криза в българо-югославските отношения през 1968-1969 г. – Минало, 2017, 3, с. 76-89; Кайчев, Н. Мартенският пленум на ЦК на БКП от 1963 г. и македонският въпрос в българо-югославските отношения през 60-те години на ХХ век. – В: Централна Европа и Балканите, XIX-XX век. Сборник в памет на проф. Милчо Лалков. София, 2019, с. 355-365; Калинова, Е. Българо-югославските отношения 1963-1967 г. – опроверганите надежди. – В: Призвание и всеотдайност: В чест на 70-годишния юбилей и 40-годишната научна дейност на проф. д.и.н. Витка Тошкова. София, 2011, с. 53-70; Костадинов, К. Македонският въпрос в българо-югославските политически отношения (1963-1967). – Македонски преглед, 2001, 2, с. 53-70; Павлова, П. Македонският въпрос в

значителна празнина съществува по отношение на икономическите и културните измерения за този период.

Югославски, предимно сръбски и македонски историци, проявяват по-голям интерес към българо-югославските отношения през социалистическия период. ⁴Особено силно развитие на сръбската историография в тази област се наблюдава в началото на XXI век, обозначено в научната среда като „възраждане“ на интереса към темата. Въпреки това икономическите аспекти продължават да бъдат слабо представени в българската и югославската историография. ⁵

В икономическия исторически дебат въпросите на социалистическата икономика на България са обширно обсъждани, но анализите на външнотърговската политика са сравнително ограничени. ⁶До 1990-те години

българо-югославските отношения (1969–1975 г.). – Македонски преглед, 2021, 2, с. 95-116; Павлова, П. Вътрешнополитическите и икономическите проблеми на Югославия в края на 60-те и началото на 70-те години и перспективите пред отношенията с България. – В: България и Балканите през XX век. София, 2021, с. 285-299. Стамова, М. Тито, Тодор Живков и македонският въпрос (1963–1967). – Минало, 1999, 2, с. 77-84.

⁴ Гледните точки на значителна част от югославската социалистическа историография са представени в двутомника „Югославско-българските отношения и XX век“, издаден в Белград през 1980 г. Той представява своеобразна официална позиция на Югославия и полага основите на Белград (и Скопие) по сложния македонски въпрос. От този период датират и много други трудове, с които Югославия защитава своята визия за македонския въпрос. Виж: Драгишић, П., Драгишић, О. Југославија и Бугарска 1944-1980 хроника неуспешног пријатељства, Београд, 2019, с. 11.

⁵ Ibid., с. 12. Професор Мирослав Йованович от катедрата по обща съвременна история на Философския факултет в Белград е един от представителите на съвременните сръбски историци в изследването на отношенията между Югославия и България. Със своите изследвания той преодолява остатъците от старите Студеновойни пропасти между сръбските и българските историци. Други свързани изследвания в сръбската академична общност включват: *Cvetković, V. Pogled iza gvozdene zavese. Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953-1958.* Beograd: INIS, 2013. Велјановски, Н. Македонија во југословенско-бугарските односи, 1944-1953. Скопје: ИНИ, 1998. *Bogetić, D. Slobodanka Kovačević. Hronologija Jugoslovensko-bugarskih odnosa (1873–2003).* Beograd: Jugoistok XXI, 2003. *Bogetić, D., Dragišić, P. Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944-1949.* Beograd: INIS, 2007. Велјановски, Новица. Македонија во југословенско-бугарските односи (1944–1953). Скопје: ИНИ, 1998.

⁶ Следните съвременни исторически изследвания обхващат темата за външноикономическата политика и търговията на България по време на социализма. На първо място, това е монография и поредица от статии на Господинка Никова. Съветът за икономическа взаимопомощ и България 1949–1960. София: БАН, 1989; Съветското икономическо проникване в България след Втората световна война. – Исторически преглед, 1996, 2, с. 105–133; Българското стопанство между Германия и Съветския съюз. Ликвидирането на германското технологично влияние в България. – Исторически преглед, 1999, 3–4, с. 70–112; Българо-съветските икономически отношения след Втората световна война (1949–1960). – В: България и Русия през XX век Българо-руски научни дискусии. София: Гутенберг, 2000, с. 247–256; Разделянето на европейското стопанство и България. – Исторически преглед, 2000, 5–6, с. 120–147; Процесът на съветизация и преустройството на българската външна търговия (1944–1951 г.). – Исторически преглед, 2002, 5–6, с. 112–148.

някои публикации разглеждат търговията на България с развити западни държави или с развиващи се страни в Азия, Африка и Латинска Америка⁷, но икономическите отношения с Югославия са споменавани само спорадично и повърхностно⁸ — обикновено с няколко изречения, отбелязващи 1955 г. и ръста

Евгения Калинова е публикувала две статии, свързани с външната търговия на България: Калинова, Е. Държавата и българската външна търговия - традицията в полза на идеологията. – В: Историкът - гражданин и учен. Сб. в чест на акад. Илчо Димитров, София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 255-271; Преориентацията на българската външна търговия (септември 1944–1949 г.). – В: Двадесетият век. Опит за равностметка. УИ „Св. Климент Охридски“, 2003, с. 282-291.

Посочените по-горе статии са съсредоточени основно върху периода от края на Втората световна война до началото на 50-те години. Освен това изследванията на Даниел Вачков и Мартин Иванов се фокусират върху външния дълг на социалистическа България, като обхващат и темата за икономическите ѝ отношения със СССР и западните капиталистически държави. Вачков, Д., Иванов, М. История на външния държавен дълг на България 1878-1990 г. Ч. 3. София: Българската народна банка, 2009; Вачков, Д., Иванов, М. Българският външен дълг през Втората световна война (1939-1945). – Исторически преглед, 2001, 3-4, с. 92-116; Вачков, Д. Първата дългова криза на България в периода на социализма (1956-1966). – Историческо бъдеще, 2006, 1-2, с. 141-164; Вачков, Д. Външните задължения на България в условията на извършващите се икономически, финансови и търговски промени в социалистическата общност (1964-1973). – В: Преломни времена. Юбилеен сборник в чест на проф. Любомир Огнянов. София, 2006, с. 736-752; Вачков, Д. Българският външен дълг в годините на петролната криза (1973-1980). – Исторически преглед, 2006, 5-6, с. 110-139; Вачков, Д. Позициите на България и Полша по въпроса за ценообразуването в рамките на СИВ. – Известия на Института за исторически изследвания, 2020, т. 35, с. 168-173.

Изследователи като Илиана Марчева, Пенчо Пенчев и Станимир Станев имат публикации по историята на българската икономика, част от които засягат и темата за външната търговия на България. Марчева, И. Политика за стопанска модернизация в България по време на Студената война. Пловдив: Летера, 2016; Марчева, И. Съветският модел в българската икономика. – В: България и Русия през XX век. Българо-руски научни дискусии. София: Гутенберг, 2000, с. 257-265; Пенчев, П. Стопанска България 1879-2008. София: Ерго, 2024; Станев, С. Стратегии за икономическо развитие, прилагани в България в края на 50-те - началото на 60-те години на XX век. – В: Преломни времена. Юбилеен сборник в чест на проф. Любомир Огнянов. София, 2006, с. 673-689. Освен това някои изследвания по икономическа история, извършени от икономисти, също обхващат въпросите на външноикономическите отношения и търговията, например: Илиев, И. Икономиката на България през периода 1949-2001 г. София: Полиграфически комбинат “Димитър Благоев”, 2004. Въпреки това, подобни изследвания от икономисти за социалистическа България като цяло не са особено разнообразни.

⁷ Тук изследването на българо-съветските икономически отношения се взема като пример, за да се представят недостатъците на литературата преди 1989 г. Тя е писана главно без използване на архивни документи. Представителните данни са взети предимно от пресата или, в най-добрия случай, от официалната статистика. Представена е само едната страна на сложните процеси, а изложението е било идеологизирано. Виж: Никова, Г. Българо-съветските икономически отношения след Втората световна война ... с. 247.

⁸ Статии, публикувани през социалистическия период, които обхващат темата за икономическите отношения на България с Югославия, са както следва: Василев, Д., Мечев, Ст. Външната търговия на Федеративна народна република Югославия. – Външна търговия, 1955, 11, с.15-18; Йосифов, Л. Външна търговия на Югославия. – Външна търговия, 1959, 7, с. 22-25; Търговските отношения между НР България и ФНР Югославия. – Външна търговия, 1959, 11, с. 4-5; Икономическа структура на балканските страни - основа за разширяване на балканската търговия. – Външна търговия, 1960, 7, с. 1-5; Станчев, Р. Състояние и перспективи на икономическото сътрудничество и външнотърговските връзки между НР България и ФНР Югославия. – Външна търговия, 1962, 12, с.11-13; Константинов, Л. Икономическото сътрудничество и търговските връзки между НР България и ФНР Югославия. – Външна търговия, 1965, 10, с. 4-6; Гогов, Г. Външната търговия на СФР Югославия (1962-1966 г.). – Външна търговия, 1968, 5, с. 15-16; Радева, Ю. Българо-югославските икономически отношения

на търговията, без задълбочен анализ на структурата и институционалната рамка.

Дисертацията запълва тази празнина чрез задълбочено, източник-базирано изследване на икономическите отношения между България и Югославия (1953–края на 1960-те), основаващо се на архивни фондове от Министерството на външната търговия в Централния държавен архив (ЦДА)⁹, както и на статии от официалното периодично издание „Външна търговия“¹⁰ от 1950-те и 1960-те. Допълнително, избрани данни и публикации от югославски архиви и периодика се използват за сравнителна перспектива върху същността, предизвикателствата и структурата на двустранната търговия.

Що се отнася до културата, историческата литература по-широко разглежда българо-сръбските и българо-югославските културни отношения през по-ранните периоди.¹¹ След Втората световна война изследванията върху българската културна дипломация често наблягат на отношенията със СССР и другите социалистически държави в Източна Европа. 1970-те, особено по времето на Людмила Живкова, привличат най-много внимание и пораждат богата научна литература на български и английски език — статии, монографии и съставени томове.¹² В по-ново време културните контакти със западните капиталистически държави също привличат нарастващ интерес.¹³

през периода 1944-1972 година. – Международни отношения, 1974, 1, с. 68-75.

⁹ ЦДА, фонд 259 (ф. 259). В статията са използвани и архивите на Министерството на търговията (ф. 473). Министерството на външната търговия е създадено през 1948 г., а през 1957 г. е обединено с Министерството на търговията и промишлеността и преименувано на Министерство на търговията. През 1959 г. Министерството на търговията отново е разделено на две министерства.

¹⁰ „Външна търговия“ е периодично издание на Министерството на външната търговия, издавано в София в периода 1953–1984 г.

¹¹ Лалков, М. Българо-югославски културни връзки септември 1944-февруари 1947. С., 1978, с. 320.

¹² Забележителни изследвания по тази тема включват: Чичовска, В. Международна културна дейност на България 1944-1948. С. 1990; Баева, И. Българската външна пропаганда в началния период на живковизма. Епохи, 1998, 2, с. 88-110; Ганчева, В. Участието на България в глобалния културен полилог - идея и политическо действие. – В: Културното отваряне на България към света Материали от международната научна конференция по повод 70 години от рождението на Людмила Живкова. С. 2013, с. 146-150; Aleksandrov, E. The international cultural policy of the People's Republic of Bulgaria. Sofia, 1980; Kalinova, E. Bulgaria and the International Cultural Organisations (Mid-50s - Mid-60s). Bulgarian Historical Review, 1991, 4, p. 3-20.

¹³ Изследванията върху културните отношения на България със западноевропейските държави са както следва: Мигев, В. Засилване влиянието на западните страни върху българското

В същото време систематични изследвания, посветени специално на българо-югославските културни отношения след Втората световна война, са все още редки. Единственият монографски труд по темата е на Милчо Лалков, който разглежда двустранното сътрудничество в академичните, артистичните, медийните и издателските сфери, но предимно до 1947 г., преди Тито–сталинския разрив.¹⁴ Други изследвания върху политическите отношения или македонския въпрос включват кратки препратки към културата, но липсва последователен и систематичен анализ на културния обмен след 1950-те.

Тази дисертация запълва научната празнина чрез подробно изследване на българо-югославските културни отношения от 1953 до края на 1960-те, базирано на архивни материали от Комитета за приятелство и културни отношения с чужбина (КПКВЧ)¹⁵, подкрепени от документи на Министерството на външните работи¹⁶. Като разглежда културния обмен в контекста на Студената война и идеологическия контрол, изследването има за цел да преосмисли ролята на културата като компонент на двустранните отношения — често подчинена на политиката, но показателна чрез ограниченията и възможностите си.

В обобщение, макар политическите отношения — особено около македонския въпрос — да са обширно изследвани, икономическите и

общество през втората половина на 60-те години на XX век. – В: Следвоенна България между Изтока и Запада. С., 2005, с. 143-152; Калинова, Е. Европейските капиталистически страни в културната политика на България (Втората половина на 50-те години). Векове, 1988, 3, с. 5-18; Федерална република Германия в културната политика на България (1949–1966 г.). – В: Collegium Germania 2. Probleme der Entwicklung Bulgariens in den 20-er bis 90-er Jahren des 20. Jahrhunderts. Sofia, 1997, p. 285-304; Културни връзки между България и Франция след Втората световна война до края на 60-те години. Исторически преглед, 1999, 3-4, с. 113-144; Преди и след спускането на „желязната завеса“: Западноевропейската култура в България от 9 септември 1944 до края на 50-те години. – В: Модерният историк: Въображение, информираност, поколения. С. 1999, с. 226-239; Националната кауза и българската културна пропаганда в западна Европа след втората световна война. – В: История и историография: сборник в чест на проф. д-р Мария Велева. С. 2008, с. 177-185; Българската културна пропаганда в западна Европа след Втората световна война. – В: Университетски четения и изследвания по българска история. С. 2008, с. 594–606; Българо-британски културни връзки след Втората световна война до края на 60-те години на XX век. – Дзяло. Е-списание в областта на хуманитаристиката. X-XXI в. год. V, 2017, 10, с. 1-21; Bulgaria and the International Cultural Organisations (Mid-50s - Mid-60s). Bulgarian Historical Review, 1991, 4, p. 3-20; Bulgarian Intellectuals and Western European Culture After World War II. – In: South East European Monitor, Vienna, 1995, 3, p. 59-70; Bulgarian Cultural Diplomacy in Western Europe – Difficult Modernization (1940s – 1980s). Известия на Института за исторически изследвания, 2022, 1, 76-86.

¹⁴ Лалков, М. Българо-югославски културни връзки септември 1944-февруари 1947. С., 1978.

¹⁵ ЦДА, ф. 363.

¹⁶ ЦДА, ф. 1477.

културните измерения на българо-югославските отношения са недостатъчно проучени. Дисертацията цели да интегрира всички три аспекта в единен аналитичен подход, осигурявайки по-пълно разбиране на двустранните отношения в контекста на Студената война.

II. Структура и основно съдържание на дисертационния труд

Дисертацията се състои от въведение, изложение в четири глави, заключение и библиография.

Във **въведението** се представят темата, целите и задачите на изследването, както и обзор на историографията и използваните източници.

Първата глава обхваща еволюцията на Българо-югославските отношения, със съсредоточаване върху периода 1953 – края на 60-те години. Първият подраздел представя исторически преглед на непосредствения следвоенен разрыв и първоначалните усилия за нормализиране на отношенията (1948 – 1953). Следващите подраздели проследяват предпазливото размразяване в средата на 50-те години, новото изостряне на напрежението след Унгарската криза от 1956 г. и задълбочаването на идеологическото противопоставяне до началото на 60-те. Главата след това се фокусира върху значителното подобрене на двустранните отношения в периода 1963 – 1967 г., като подчертава ключовите политически срещи и сътрудничеството, преди да премине към новото напрежение, породено от македонския въпрос и Пражката пролет в края на 60-те години. Заключителната част разглежда ограничения напредък и трайното недоверие, които характеризират българо-югославските отношения през 70-те и 80-те години.

Втората глава разглежда македонския въпрос като основен проблем в българо-югославските отношения. Първият подраздел служи като фон за дългогодишното мълчание и предпазливото преосмисляне на въпроса през 50-те години. В него се очертават вътрешните дебати в България и първоначалните опити за преразглеждане на политиката ѝ. Следващите раздели проследяват постепеното формиране и публичизиране на новата българска позиция, започвайки от Мартенския пленум през 1963 г., последвано от поетапно прилагане на държавно ниво. По-късните подраздели анализират засилването на пропагандата, дипломатическото напрежение и усилията за сближаване през 70-те и началото на 80-те години. Отделено е специално внимание на статута на българското население в Югославия и на това как този въпрос се вписва в

по-широките национални наративи и двустранни спорове.

Третата глава изследва Българо-югославските икономически отношения. Тя започва с двустранната търговия в ранния следвоенен период, включително усилията за възстановяване и влиянието на разрива от 1948 г. Главата след това разглежда възстановяването и разширяването на икономическите връзки от средата на 50-те години нататък, с особен фокус върху институционалните рамки, структурата на търговията и ключовите икономически показатели. Централна тема тук е асиметрията в отношенията, включително предизвикателствата, пред които е изправена България поради централизираната ѝ икономическа система, в контраст с либерализирания и пазарно ориентиран подход на Югославия. Главата обсъжда и влиянието на СИВ, предлага сравнителен анализ на търговията на България с капиталистическите държави и завършва с разглеждане на политическите измерения на икономическите отношения.

Четвъртата глава е посветена на културните отношения и мястото на Югославия в българската културна политика. Първоначалният раздел изследва ранния етап на културно сътрудничество в рамките на плана за Южнославянска федерация, последван от период на прекъсване. След това главата описва предпазливото възстановяване на културните връзки по време на размразяването през 50-те и началото на 60-те години, включително артистични, академични и образователни обмени. През 60-те години културното сътрудничество се разширява, но остава ограничено поради идеологически съображения и институционална неефективност. Главата разглежда и ограничения обхват на езиковото обучение и издателската дейност. Периодът след 1968 г. е анализиран както заради своите неуспехи, така и заради проявите на приемственост. Представен е сравнителен анализ с културните отношения с капиталистически държави, а главата завършва с оценка на структурните ограничения, взаимното недоверие и по-широкия контекст на Студената война, които оформят културната дипломация.

Заклучението синтезира изводите от предходните глави в рамките на

ограниченията, наложени от Студената война. Първият раздел оценява колебанията в българо-югославските отношения под съветско влияние. Вторият анализира сложното взаимодействие между идеологията и националния интерес в еволюцията и оповестяването на българската позиция по македонския въпрос. Последният раздел предлага сравнителна перспектива върху политическите, икономическите и културните измерения на двустранните отношения, с особен акцент върху асиметрията, ограниченията и идеологическите бариери, които характеризират българо-югославското взаимодействие през цялата Студена война.

III. Основни изводи от изследването

Настоящата дисертация проследява еволюцията на българо-югославските отношения в периода 1953 до края на 60-те години чрез цялостен анализ на политическото, икономическото и културното измерение, с особен акцент върху публичното обявяване на новата позиция на България по македонския въпрос.

Докато досегашните изследвания са съсредоточени предимно върху политическите отношения – най-вече македонския въпрос – това изследване разширява обхвата, като систематично включва икономическите и културни отношения, основавайки се на новоразкрити архивни материали. Така дисертацията не само представя по-холистична картина на българо-югославските отношения, но и предлага аналитична рамка за изучаване на взаимодействието между трите измерения.

Чрез обширна работа с архиви се запълва съществена празнина в изследванията на икономическите и културните отношения. Макар че политическата динамика през 50-те и 60-те години е добре проучена, двустранните икономически и културни връзки за същия период остават недостатъчно разгледани. С помощта на документи от Централния държавен архив в България изследването реконструира възстановяването и развитието на икономическите и културните отношения, които в голяма степен отразяват по-широкия политически контекст. След подписването на споразумения за сътрудничество в средата на 50-те години двустранните контакти постепенно се възобновяват, като през 60-те години се наблюдава умерено развитие. Въпреки това, мащабът на сътрудничеството остава ограничен. Като необвързана държава между Изтока и Запада, Югославия е възприемана от България като сходна на капиталистическите държави. Децентрализираната структура на югославската федерация и нейната пазарно ориентирана икономика още повече затрудняват координацията на българските усилия за сътрудничество.

Дисертацията проследява и процеса на публично обявяване на българската позиция по македонския въпрос в контекста на променящите се политически отношения. Въпреки че съществуващата българска историография подробно

разглежда македонския въпрос, настоящото изследване се фокусира върху неговото публично артикулиране. Вътрешното преосмисляне на по-ранните позиции – възприемани като противоречащи на националния интерес – започва през 1958 г., когато БКП започва да оспорва югославските интерпретации на македонската история. Едва на Мартенския пленум през 1963 г. Живков официално признава допуснатите грешки и заявява, че македонската нация се е оформила едва след Втората световна война в рамките на Югославската федерация, като допълнително подчертава, че в България не съществува македонско малцинство.

Макар много историци да разглеждат 1963 г. като повратна точка в българската политика по македонския въпрос, в дисертацията се аргументира, че 1967 г. е още по-важен момент от гледна точка на публичността. Тогава Политбюро официално взема решение да се популяризира новата позиция, поставяйки ясно „долна граница“ в българската политика: отричане на съществуването на македонско малцинство в Пиринска Македония. Въпреки югославската опозиция и съветския натиск за подобряване на отношенията, България последователно поддържа тази позиция в следващите десетилетия.

Дисертацията подчертава взаимозависимостта между политическите, икономическите и културните отношения. Политическите връзки формират основата, като идеологическата обвързаност – особено със Съветския съюз – служи като основен ограничител. Икономическите отношения, макар повлияни от политически колебания, демонстрират относително по-голяма степен на прагматизъм и автономност, често създавайки по-стабилна среда за политически диалог. За разлика от тях, културните обмени са по-чувствителни към политически контрол и идеологически натиск. Макар търговията да бележи възходяща тенденция, по-дълбокото икономическо сътрудничество е ограничено от централизираната и неефективна икономика на България, зависимостта ѝ от СИВ и неразвитата ѝ индустриална база. Въпреки това икономическите връзки осигуряват известни, макар и ограничени, възможности за прагматичен диалог.

Културните отношения остават маргинални през втората половина на 50-те

и началото на 60-те години, ограничени до спорадични артистични визити. Кратък подем настъпва след разведряването през 1963 г., достигащ връх през 1967–1968 г. с общи инициативи в литературата, театъра, киното и научния обмен. Въпреки това откритото налагане на новата македонска позиция от страна на България сериозно подкопава този напредък. Макар да споделят славянско наследство и исторически връзки, политическото противопоставяне често засенчва културното сближаване. Българската културна дипломация остава ограничена от идеологически съображения, бюрократична инерция и спора по македонския въпрос, което ограничава нейния обхват и ефективност.

Освен това дисертацията представя българо-югославските отношения като казус на дипломатията на малките държави по време на Студената война. Въвежда се аналитична рамка от три стълба – идеология, прагматизъм и национален интерес – като инструмент за интерпретиране на поведението на България в рамките на социалистическия лагер. През 50-те и 60-те години политиката на България спрямо Югославия представлява сложен баланс между идеологическа вярност към СССР, национални интереси – особено по македонския въпрос – и прагматично сътрудничество. Вътрешната промяна през 1963 г. и решението за публичност от 1967 г. отразяват стратегическата предпазливост на София и разкриват сложните дилеми, пред които са изправени малките държави в биполярен свят. Докато външно се защитава идеологическата ортодоксалност, българските лидери едновременно търсят икономическа нормализация и внимателно разширяване на културните контакти. Този многостранен подход изтъква напрежението между интернационалистически ангажименти и националистически цели и разкрива предизвикателствата на дипломатията на малките държави.

IV. Научни приноси на дисертационния труд

Настоящата дисертация допринася към изследването на българо-югославските отношения по време на Студената война, като систематично включва до голяма степен пренебрегвани измерения – икономическите и културните отношения – които са слабо представени в съществуващата българска историография. Изследването се основава на широк кръг от първични източници, включително документи от Министерството на външната търговия и Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина, съхранявани в Централния държавен архив на България.

Чрез проследяване на възстановяването и разширяването на политическите, икономическите и културните контакти, както и на процеса по публичното утвърждаване на българската позиция по македонския въпрос, дисертацията разкрива как България, като малка държава в съветския блок, се е ориентирала между идеологическо подчинение и геополитическа вяроност. Изследването предлага по-широк принос към разбирането на международните отношения по време на Студената война, като предлага аналитичен модел от три основи – идеология, прагматизъм и национален интерес – за интерпретация на външнополитическото поведение в рамките на социалистическия лагер. Отбелязват се моменти на стратегическа гъвкавост, особено в икономическата сфера, както и изтъкването на политическата пресметливост зад забавеното публично обявяване на македонската политика на България.

V. Публикации по темата на дисертационния труд

Bulgaria's Economic Relations with Yugoslavia during the 1950s: Limited Trade under the Shadow of the Cold War. *Bulgarian Historical Review*, 2025, 53 (1), p. 92-115.

VI. Други публикации

《2021 年保加利亚文化发展报告》，载《中东欧文化蓝皮书：中东欧国家文化发展报告（2022 年）》，北京：社会科学文献出版社，2023 年，第 58-77 页。
„Доклад за културното развитие на България 2021“. В: Синя книга за културата на Централна и Източна Европа. Доклади за културното развитие на страните от ЦИЕ 2022. Пекин: Издателство на Китайската академия на обществените науки (Social Sciences Academic Press), 2023, с. 58-77.